
*Олег
Білий*

СИМВОЛІЧНІ ТОПОСИ І БОРТЬБА ЗА ІСТОРІЮ

За задумом організаторів круглий стіл мав стати мозковою атакою, спрямованою на те, щоб досягнути онтологічний, історичний і політичний статус місць пам'яті у системі культури, окреслити їхній актуальний сенс. Проте неможливість вийти за межі ціннісних настанов, зручного для самоідентифікації історичного образу, прихованих ідеологем, по суті, перетворили діалог на конкурс маніфестів з елементами інформаційної війни. Із самого моменту урочистого відкриття виставки акварелей Максиміліана Волошина у Музеї образотворчого мистецтва доволі відчутним було змагання взаємовиключних стратегій ідентичності. Йшлося про намір, з одного боку, зробити з постаті Волошина сакральний монумент, такий собі культурно-історичний еквівалент Чорноморського флоту РФ, а з іншого — утвердити сучасну європейську модель багатокультурної єдності у межах однієї національної держави. Це було помітно і під час роботи круглого столу. Такі обставини вкотре засвідчили одну з провідних рис сучасної суспільної, зокрема академічної, комунікації — радикальне мислення цінностями, яке встановлює бар'єри непримиренності й виношує зародок наступальних ідеологій. Проте саме латентний конфлікт ідентифікаційних стратегій, тло, що його утворювала боротьба за «право власності» на культурно-історичні символи кримської землі, — власне це і спричинило збентеження голосів, водночас спровокувавши промовців на оприлюднення ори-

гінальних, часом геть неочікуваних філософських інтуїцій стосовно такої теми, як місце пам'яті.

Наведу один промовистий приклад. У США встановлено пам'ятний знак у вигляді тотему як нагадування про внесок індіанців в американську цивілізацію. Водночас відомо, що корінне населення Америки зменшилося майже в 10 разів за період «оцивілізування». Встановлення пам'ятного знаку — це приклад того, як створюється такого роду, я би сказав, боввани символічної облуди. Такі символічні жести характерні не лише для США. Я маю насамперед на увазі фактичне руйнування французами пам'яток культури у Камбоджі, до чого були причетні, зокрема, й такі видатні постаті, як Андре Мальро, який намагався вивезти кхмерський барельєф із храму Банте Срей (комплекс Анкор-Ват) під приводом збереження їх для цивілізації. Те саме вчинили британці, коли вивезли фрагменти Парфенону, просто грабуючи Грецію. Впродовж багатьох десятиліть Велика Британія відмовлялася від реституції. Російські війська під командуванням Меншикова зруйнували Батурин, вирізавши близько п'ятнадцяти тисяч українців, у тому числі жінок і дітей. А у 2009 році була спроба спільного відзначення річниці полтавської битви саме у тих місцях, де вирішувалася доля тих п'ятнадцяти тисяч. Отже, поширене уявлення про місце пам'яті у такий спосіб набуває значення символічної облуди, яка дуже характерна для взаємин між державами.

Утім, продовжимо нашу академічну дискусію. Останнім часом ми спостерігаємо прагнення можновладців сучасної Росії відновити стару імперську міфологію. Серед них спроби нав'язати так звану концепцію «Русского мира» російського політичного православ'я. Воно ніколи не переставало бути політичним православ'ям, адже ще наприкінці XVII століття Святійший синод визнав таємницю сповіді другорядною у співвіднесенні із таємницею державною. І досі це положення не скасовано. Для того, щоб зрозуміти, що таке сучасне російське політичне православ'я, слід пам'ятати цю важливу деталь. Важливе місце у новітній концепції «Русского мира» посідає відновлення ідеї ченця Філофея про Росію як Третій Рим. Ми маємо тут три виміри події. Перший вимір — відновлення символічного топосу, тобто місця пам'яті. Ідеться про сакралізоване місце пам'яті — Рим як універсальний образ переможного міста, міста християнської місії, що нині пов'язується з Москвою, з Кремлем і з Росією. Другий вимір — трансісторичність місця пам'яті, перетворення Риму-Москви на стратегічний символ історії. Поняття «стратегія» насамперед пов'язане з війною, з військовою дією, з експансією та агресією. Отже, пропонується розбудова концепції перемоги над ворогом. І, зрештою, третій вимір — це розгортання національної пам'яті, яка утверджувалася в Російській імперії. В цілому національна пам'ять є відтворенням форм соціальної комунікації як форм парадигмальних, тобто зразків для на-

слідування. Заклик наслідувати приклад Росії спрямований на упослідження частини України за допомоги православної церкви, спонукання до дій відповідно до зразків, які є наріжними каменями російської імперської міфології. Мені здається, ця спроба приречена на поразку, тому що світ змінився, а ідеологічної альтернативи в сучасній Росії не знайдено. Була спроба відновлення євразійської міфології, й ця спроба теж зазнала поразки. Взагалі національна пам'ять означає план чи стратегію відтворення історичного існування національної спільноти, що його кінцевою метою є держава-нація. Якщо ми подивимося на історію світу, держава-нація є кульмінацією самовідтворення історичних спільнот через парадигмальні зразки. І в цьому сенсі постає питання про так звану рацію держави, те, що французи називають *raison d'etat*; про те, яким чином зорганізовується символічний порядок, що забезпечує суверенітет і безпеку країни.

Загалом плетиво історичної уяви, уявлювана мережа місць пам'яті, символічний літопис в історичному часі є наслідком випадковості. Вони постають як самовідтворення людини. Якщо ми поглянемо на більшість культурних феноменів, то побачимо, що випадковість у їхній появі відіграла ключову роль. Тут варто згадати слова одного з фундаторів прагматизму Вільяма Джеймса, який говорив про випадковий характер вірування. Він говорив, зокрема: ми знаходимо себе віруючими, ледь знаючи, як і чому. А наша віра є пристрасним підтвердженням самих себе в іпостасі, що її підтримала соціальна система. Прагматизм, прагматика полягає в тому, що ми знаходимо себе вже такими, що вірують у певні символи, у саму наявність символів. Ідеться про своєрідний порядок речей, який зумовлює наше вірування. Звідси й походить відомий вислів *genius loci*, тобто геній, дух місця. Ось чому місця пам'яті та історичні документи пов'язані з певною вірою. Дух місця постає як певна культова дія, і часто-густо така культова дія має евристичний характер. Внаслідок культової дії утворюються предмети, предметний світ. У культових місцях узвичаюються певні ритуали відтворення цих місць. Дійство вшанування значною мірою, так само як і характер вірування, має випадковий характер. Звідси походить і феномен сакралізації постаті Волошина. Зверніть увагу, в день вшанування померлих у нас на кладовищах влаштовуються своєрідні бенкети. Це стихія випадково утвореного народного вірування. І далі вона утверджується як своєрідний неоязичницький ерзац, як зразок для наслідування. Поганий зразок. А втім, випадковий характер цього явища для мене очевидний.

Ми повсякчас бачимо, що культова стихія, пов'язана з національною пам'яттю, із сакралізацією пам'ятних місць, переростає у політичну раціональність. Цей тип політичної раціональності лежить у підґрунті діяльності об'єднаних символічним космосом спільнот, знаних як національна держава. Мирослав Попович застосовно до розуміння національної політики говорив про те, що треба відділити власне національну частину від

частини екзистенційної. На мій погляд, зробити це практично неможливо, тому що екзистенція передбачає розвиток уявлення і конституювання уявлених інституцій, які спричинюють колізії індивідуальної долі. Уявлення проходять через своєрідне опредметнення, зокрема через місця пам'яті. Коли ми говоримо про Римський сенат, то плекаємо уявлення про зразок демократії за допомоги візуального образу. Він фундаментує наш спогад. У такий спосіб з'являється підстава для уявленої інституції — парламенту.

Існують і від'ємні символічні коди. Наприклад, знищення палацу Мазепи в Батурині. Ніякої раціональної потреби у знищенні цього палацу не було. Князь Меншиков, до речі, побудував у Петербурзі копію цього блискучого взірця барокової архітектури. Знищення було спрямоване на ліквідацію символічного топосу, який був частиною мережі виборюваного суверенітету.

Завжди треба мати на гадці, що історія — це історія перемог і переможців. Іншої історії ми, як правило, не знаємо, навіть за всіх спроб мисленників французької школи «Анналів» підважити цю традицію. І це є дуже важливою частиною розбудови політики національної пам'яті. Наведу один промовистий приклад для того, щоб проілюструвати теорію утвердження переможців як головної засади історичного знання. Сербі програли свого часу битву в Косово. Це означало поразку південно-слов'янської цивілізації. Косово на новому етапі існування сербської держави стало сакральним символом і місцем пам'яті, через яке хотіли розбудувати прогресивну мрію про нову Сербію. Але поразка і сакралізація поразки перетворилася на поразку новітньої політики пам'яті.

Олег Білий — доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.
